

अचेतनं जडं शरीरादि सचेतनमिति तदेवमाहं तत्तु जीवस्य गुणं भोग्यं वदंति स आत्मा चेष्टे जीवरूपेण चेष्टयते ईश्वररूपेण ततस्ताभ्यां जीवैश्वराभ्यां परं उक्तं त्वदंति यो भुवनानि सप्त भूरादीनि प्राकल्पयत् प्रावर्तयत् ननु कथं निरुपाधेः प्रवर्तकत्वमुच्यते अधिष्ठानतयेति ब्रूमः तथा च श्रुतिः यतो वा इमानि भूतानि जायंत इति ब्रह्मणो लक्षणमुक्त्वा अन्यमयादिकोशकारणी भूतानामन्नादिशब्दितानां विराडादीनां जगत्कारणकत्वं अन्तर्ध्ये वरवल्विमानि भूतानि जायंत इत्यादिना स्थूलारुंधतीन्यायेन विराडादीनि सोपाधिकानि ब्रह्माण्डा उक्त्वा भूतानां धन एवानंद भुक्तेरुत मुखः प्राज्ञस्तृतीयः पाद एष सर्वेश्वर इति मांडूक्यश्रुतिप्रसिद्धस्यानंदमयस्य ईश्वरस्य कारणीभूते आनंदारब्धे ब्रह्मणि आनंदारब्धे वरवल्विमानि भूतानि जायंत इति मुख्यं कारणत्वं व्यवस्थापितं तथा प्रदेशांतरेऽपि कोहो वा न्यायः प्राणाद्येष आकाश आनंदो न स्यादिति श्रुतिराकाशाख्ये कारणे यद्यानंदो न स्यात्तर्हि तत्कार्ये देहादौ कुतः प्राणनादिस्यादिति तत्रैव मुख्यं प्रवर्तकत्वं दर्शयति ॥ २२ ॥ ननु ईश्वरसद्भावे भुवनप्रवृत्तिरेव कारणं दृश्यते न तुदन्यस्य निर्गुणस्य ईश्वरेणैव तस्यान्यथा सिद्धत्वादि

सचेतनं जीवगुणं वदंति सचेष्टे चेष्टयते च सर्वं ॥ ततः परं क्षेत्रविदो वदंति प्राकल्पयद्यो भुवनानि सप्त ॥ २२ ॥ एवं सर्वेषु भूतेषु भूतात्मा संप्रकाशते ॥ दृश्यते त्वस्य या बुद्ध्या सूक्ष्मया ज्ञाने वेदिभिः ॥ २३ ॥ चित्तस्य हि प्रसादेन हंतिकर्म शुभाशुभं ॥ प्रसन्नात्मा त्वनिस्थित्वा सुखमानं त्यमभूते ॥ २४ ॥ लक्षणं तु प्रसादस्य यथा तसः सुखस्वपेत् ॥ निवाते वा यथा दीपो दीप्येत् कुशलदीपितः ॥ २५ ॥ पूर्वरात्रे परे चैव युजानः सततं मनः ॥ लब्धाहारो विशुद्धात्मा पश्यन्नात्मानमात्मनि ॥ २६ ॥ प्रदीप्तेनेव दीपेन मनो दीपेन पश्यति ॥ दृष्ट्वात्मानं निरात्मानं सतदा विप्रमुच्यते ॥ २७ ॥ सर्वोपायैस्तु लोभस्य क्रोधस्य च विनिग्रहः ॥ एतत्पवित्रं लोकानां तपो वै संक्रमो मतः ॥ २८ ॥ नित्यं क्रोधात्तपो रक्षेद्भ्रमं रक्षेच्च मत्सरात् ॥ विद्यां मानापमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥ २९ ॥ आनृशंस्यं परो धर्मः क्षमा च परमं बलं ॥ आत्मज्ञानं परं ज्ञानं सत्यं व्रतं परं व्रतं ॥ ३० ॥ सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यं ज्ञानं हितं भवेत् ॥ यद्भूतहितमत्यंतं तद्वै सत्यं परमं तं ॥ ३१ ॥

त्याशंक्याह एवमिति भूतात्मानित्यसिद्ध आत्मा आनंदारब्धः ऐश्वर्यस्य तु ईशितव्यसापेक्षत्वाच्च नित्यसिद्धत्वं सुमिप्रलययोरीशितव्याभावादनीश्वरत्वापत्तेरित्यानंदस्यैव नित्यमैश्वर्यमायया भिव्यज्यत इति प्रावः ज्ञानं ब्रह्माकाराद्यत्तिस्तत्साक्षिभिस्तेन वेद्यादीशादन्यस्तत्पकाशक इति दर्शितं ॥ २३ ॥ प्रसन्नात्मा दत्तिजनितकालुष्यत्यागाद्विशुद्धचित्तः आत्मनि स्थित्वा चित्तसारूप्यमपित्यक्त्वा सुखं अनायासेन आनंत्यं मोक्षं ॥ २४ ॥ यथा जलादुत्तीर्णस्य शरीरे संश्लष्टः सूक्ष्मतमः पटः स नप्यसन्निवभाति एवं समाधौ विकल्पाभावात्सदपि चित्तं न भातीति श्रुतिमुच्यते प्रसादस्याह लक्षणमिति ॥ २५ ॥ विशुद्धात्मा शुद्धचित्तः आत्मानं ब्रह्म आत्मनि हृदये ॥ २६ ॥ निरात्मानं निर्गुणं निलीनं चित्तं यस्मिन् नृत्तं तावन्नो निरोद्धव्यं तद्विद्यावक्ष्यंगतं एतज्ज्ञानं च ध्यानं च शेषोऽन्योऽथ विस्तर इति श्रुतिः चित्तक्षय एवात्मदर्शनमित्यर्थः ॥ २७ ॥ संक्रमः सेतुः पारप्रापको मार्गः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ भूतहितमवृत्तमपि सत्यमेव भूतानामहितं करं सत्यमप्यवृत्तमेवेत्यर्थः ॥ ३१ ॥